

dat de betreffende overheid (naar ons idee – de Provincies en de grote monumentensteden) de toestand van de monumenten in het oog zal kunnen houden en tenminste bij wijzigingen inbreng kan hebben. Als er sprake is van een aanvraag voor sloop zal op dat moment alsnog besloten kunnen en moeten worden of hulp geboden moet worden; zo die mogelijkheid niet aanwezig is, kan een sloopvergunning worden gegeven.

Hulpmiddelen voor de overheid om een zo effectief mogelijk beschermingsbeleid te kunnen voeren, zullen een goede onderhoudsregeling en meerjarenrestauratieplannen moeten zijn. Over nut en noodzaak van een onderhoudsregeling voor monumenten wordt in de monumentenzorg al zoveel jaren gesproken, dat daarop hier niet verder hoeft te worden ingegaan. Het maken van meerjarenramingen voor restauraties hangt ten nauwste samen met (beperkte) financiële middelen, maar een gevolg ervan zal wel zijn dat een eigenaar weet op welk tijdstip hij in aanmerking komt voor een overheidsbijdrage in restauratiekosten. Bovendien kan in de tussenliggende periode hulp worden geboden door b.v. de Monumentenwacht, zodat verdergaand verval voorkomen kan worden (in tegenstelling tot wat nu maar al te vaak gebeurt). Samengevat menen wij dat voor de Provincie Utrecht en de overige provincies de weg naar een eigen provinciaal monumentenbeleid bewandeld moet worden met de overgang van een passieve naar een actieve opstelling tegenover de monumentenzorg en de instelling van een provinciaal monumentenbureau, waar o.a. een goede inventarisatie en documentatie wordt opgezet en bijgehouden. In overleg met alle betrokken overheden en particuliere instanties op het terrein van de monumentenzorg kan dan gedacht worden over decentralisatie van verantwoordelijkheden en geldmiddelen. De uitvoering van de plannen zal zeker in fasen en met de nodige omzichtigheid moeten geschieden.

In het bestek van een artikel in Heemschut is geen ruimte details uit te werken. Het gaat om het principe, waarbij de dienstverlening in de monumentenzorg zo duidelijk en effectief mogelijk plaats kan vinden binnen een gedecentraliseerd bestel. De Stichtse Culturele Raad vindt dat de monumentenzorg op den duur, nadat de provincies daartoe voldoende zijn toegerust, naar de Provincies (en de grote monumentensteden) gedecentraliseerd zou moeten worden, waarbij het Rijk het noodzakelijke totaaloverzicht behoudt, specialismen beoefent, de opleiding in het restauratievak coördineert, voorlichting en informatie verstrekt, advies geeft en de Gemeente zich 'monumentenminded' opstelt en in bestemmingsplannen enz. daar uiting aan geeft. Wellicht levert onze visie een nuttige bijdrage in de discussie over wijzigingen in de structuur van de monumentenzorg in Nederland.

Stichtse Culturele Raad
Mw. A. L. Jordens

18de eeuwse stucwerk in Nederland

In de strijd om het behoud van het Goudse Doelengebouw, die – voorlopig (?) – met succes is bekroond door de beslissing van de Raad van State, speelde onder meer de aanwezigheid van het oorspronkelijke 18de eeuwse stucwerk in een groot deel van het gebouw een belangrijke rol. Het is naar aanleiding daarvan dat juist nu in Heemschut nog eens aandacht wordt geschonken aan de betekenis, die stucwerk in de afwerking van het 18de eeuwse interieur in Nederland heeft gehad.

Nederland kan niet, zoals bijvoorbeeld Engeland, bogen op een lange traditie van stucwerk in de 17de eeuw. In Nederland gaf men de voorkeur aan houten, al dan niet beschilderde, balken en later ook cassettenplafonds. Daarbij was het een uitzondering wanneer deze balken overgestuct werden en de enkele voorbeelden, vooral in het oosten van het land, die door A. Staring werden bijeengebracht, geven een zeer eenvoudige opzet van in simpele geometrische velden getrokken

Bij het ontbreken van elke traditie in dit opzicht waren inheemse stucadoors of – zoals ze ook werden genoemd – plakwerkers, in de Republiek niet voorhanden. Evenals elders in Europa zijn het dan ook Italianen geweest die het stucwerk in Nederland hebben geïntroduceerd en die de hele 18de eeuw door dit ambacht hier ter plaatse ook bleven uitoefenen. Alleen in Amsterdam, met zijn enorme bouwactiviteit in opdracht van de rijke koopmansstand die voor een blijvende

Stucplafond in de bovenachterkamer in Rapenburg 65, Leiden, tweede kwart 17de eeuw (foto Cor van Wanrooy, Kunsthistorisch Instituut Leiden).

lijsten met slechts enkele, gegoten ornamenten. Een plafond uit het tweede kwart van de 17de eeuw in Leiden (afb. 1) met vrijwel identieke elementen laat zien dat het hierbij vermoedelijk ging om een enkel, rondtrekkend atelier. Toen tegen het einde van de 17de eeuw een tendens ontstond naar steeds lichtere interieurs nam de toepassing van stucwerk, dat bij uitstek paste binnen deze nieuwe ontwikkeling, een enorme vlucht. In de kamers werd de rol van stucwerk hoofdzakelijk beperkt tot de plafonds, die zo het vertrek met nog vaak vrij donker aandoende wanden, bekleed met wandschilderingen, tapijten of stoffen, gevat in de lambrisering, konden doen oplichten. In de gangen en trappehuizen werd het stucwerk zelfs het hoofdaccent, niet alleen op de plafonds maar ook op de wanden.

klandizie in dit opzicht kon zorgen, kwamen al vrij snel ook Nederlandse vakmensen op, zoals de bekende familie Huslij (afkomstig uit Doetinchem), terwijl ook beeldhouwers als de Van Logterens en Frans Blancard (uit Bremen) zich tevens met stucdecoraties bezighielden. De Amsterdamse situatie was echter uitzonderlijk en pas tegen het eind van de 18de eeuw, toen de toepassing van stucwerk bovendien steeds meer werd beperkt tot architectonische, gegoten onderdelen als kroonlijsten, kapitelen en dergelijke, treffen we ook buiten Amsterdam steeds meer inheemse vaklieden aan, zoals in Den Haag de

– overigens uit Amsterdam afkomstige – stucadoorsfamilie Van Gorkum; hun atelier voerde onder andere de grote balzaal in het Stadhoudelijk Kwartier op het Binnenhof (de huidige Tweede Kamer) uit. Maar nog in 1771 kon Johannes le Francq van Berkhey in zijn *Natuurlyke Historie van Holland* schrijven, dat bij 'de konst van het gips maaken en gieten, uit Italië herwaarts overgebracht ... men moet, 't is waar, erkennen, dat de Italiaanen nog de meesters zyn, in het werken met gips uit de hand, ter vercieringe van plafons, en 't opmaaken van zolderstukken'.

ITALIAANSE STUCADOORS

Deze noord-Italiaanse stucadoors behoorden meestal tot grote families – vooral afkomstig uit de streek rond Como – die door de toenemende vraag benoorden de Alpen steeds verder trokken, zodat we leden van deze fami-

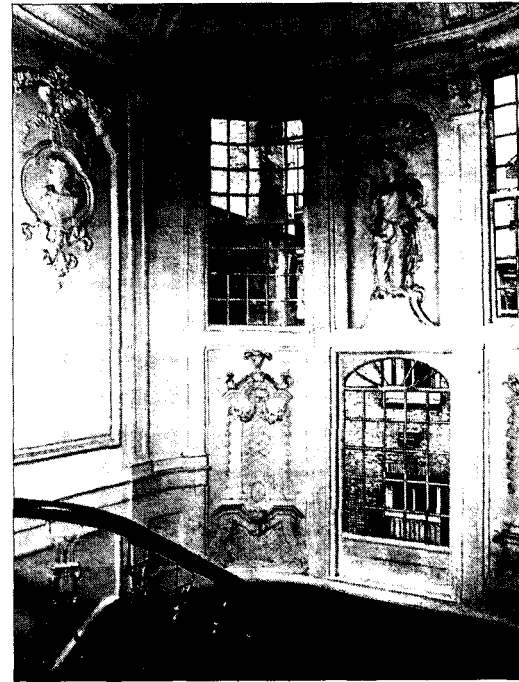
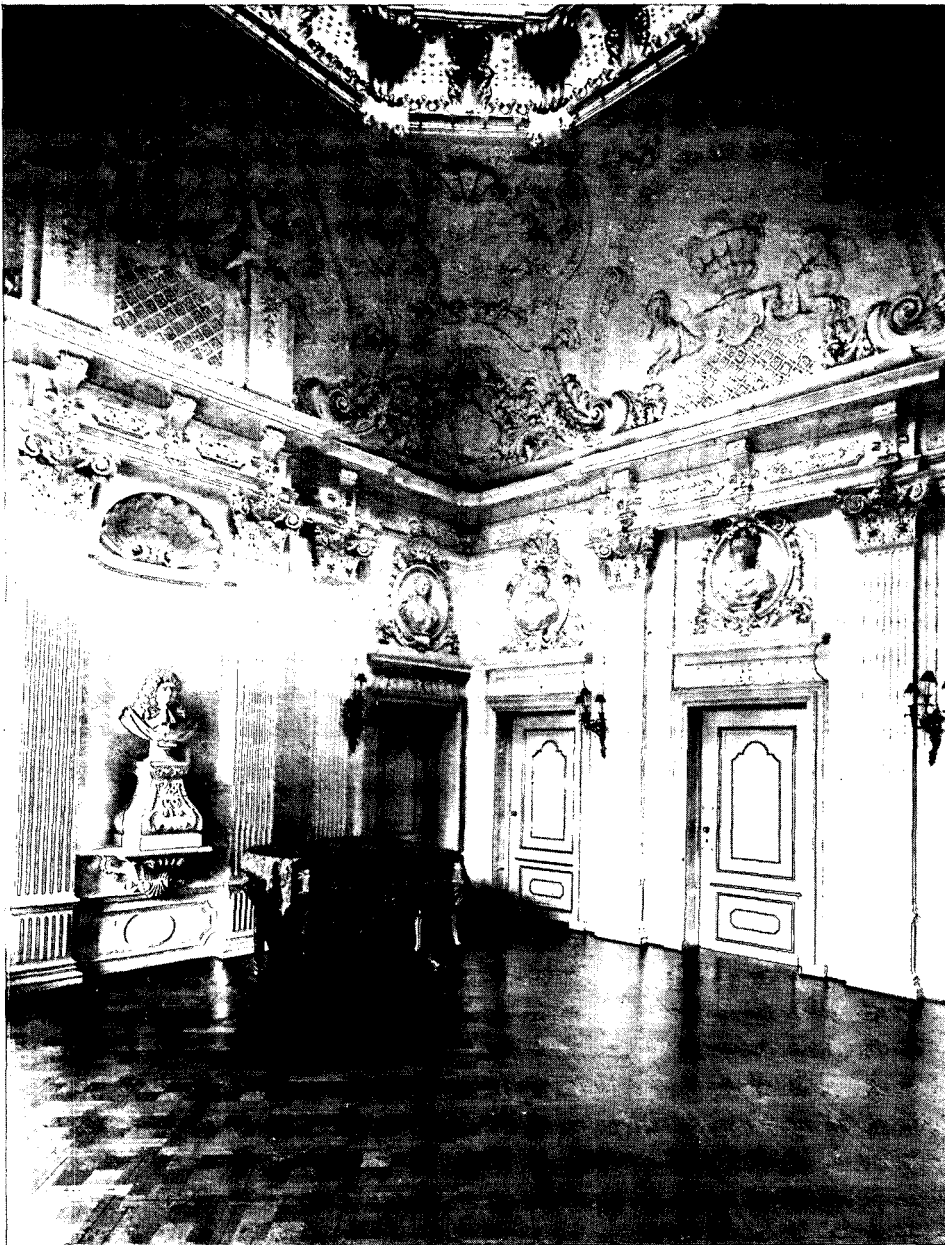
lies van zuid-Duitsland tot in Nederland, Engeland en de Scandinavische landen toe aantreffen, hoewel zij meestal een hechte relatie met hun geboortestreek bleven onderhouden en nieuwe krachten ook van daar werden gerekruteerd. Namen en werk van Italiaanse stucadoors in de 18de eeuw zijn tot in de verst afgelegen provincies van de toenmalige Republiek, van zuid-Limburg, tot Groningen en Friesland of Zeeland, aanwijsbaar. Ook bij het Goudse Doelengebouw – de aanleiding van dit artikel – zijn dergelijke Italiaanse stucadoors in twee periodes ingeschakeld geweest, bij de bouw in 1719 en de herbouw in 1763/4.

De stucwerker Giovanni Baptista Luraghi, die op 8 februari 1719 f 730 betaald kreeg voor het stucwerk met ornamenten en wapens van de plafonds in de nieuwe zaal en een daaraan gelegen kamer in de Goudse Doelen, mag exemplarisch worden genoemd voor de in Nederland werkende Italiaanse stucadoors en kan daarom hier uitstekend als voorbeeld dienen voor het soort carrière en de verwevenheid van relaties die binnen deze groep gebruikelijk was. G. B. Luraghi behoorde tot een stucadoorsfamilie die al in de

17de eeuw naar zuid-Duitsland uitzwermde, al werd hijzelf omstreeks 1675 in Pelsopra bij Como geboren. Rond 1700 wordt hij voor het eerst in Nederland genoemd waar hij in de jaren 1701/4 Willem van Mieris assisteerde bij het boetseren van een viertal tuinvazen voor de Leidse tuinliefhebber Pieter de la Court van der Voort. Uit dezelfde jaren dateert ook zijn eerste bekende rekening voor stucwerk, en wel voor het Loo, het jachtslot van koning-stadhouder Willem III, waar Luraghi samenwerkte met een andere Italiaanse stucadoer Andrea Casella. In 1710 vestigde hij zich voorgoed in Den Haag, waar hij door zijn huwelijk de zwager werd van de stucadoer Joseph Bollina, afkomstig uit hetzelfde Pelsopra bij Como, wiens werkzaamheden vooral in Delft zijn te traceren, en wiens broer Jacob Bollina overigens weer in Amsterdam aanwijsbaar is. Later zetten drie neven van Luraghi, ook weer uit Italië overgekomen, diens stucadoors- en steenhouwerswerkplaats voort.

In Den Haag bevindt zich Luraghi's belangrijkste werk, voorzover we dat tenminste nog kennen: het stucwerk in het huis Schuylenburch aan het Lange Voorhout, de huidige

De bovenhal van het huis Schuylenburch, Lange Vijverberg 8, Den Haag, met stucwerk door Giovanni Baptista Luraghi, ca 1715 (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

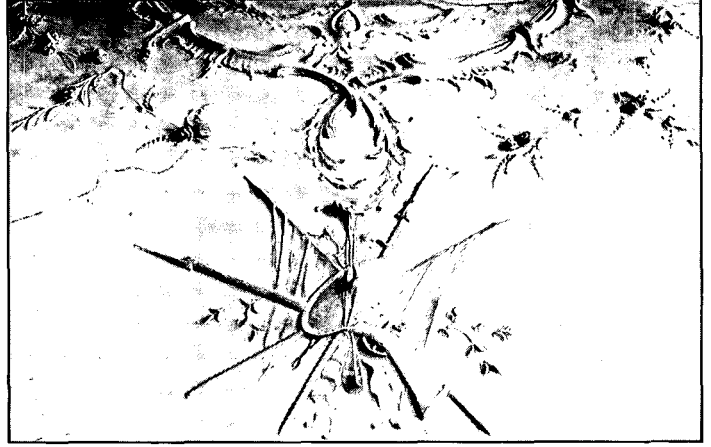
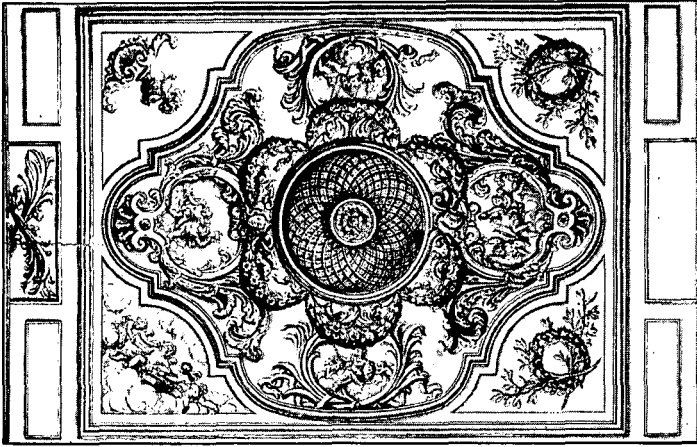
Trappenhuis in Breestraat 18, Leiden, met stucwerk toegeschreven aan Giovanni Baptista Luraghi, ca 1722-1730 (foto Cor van Wanrooy, Kunsthistorisch Instituut Leiden).

Duitse ambassade, aangebracht bij de verbouwing van omstreeks 1715. In een groot aantal vertrekken zijn daar nog de door hem gestucte en zeer gevarieerde plafonds aanwezig, met als apotheose de op het trappenhuis aansluitende, geheel gestucte bovenhal (afb. 2). Vooral naar analogie van dit stucwerk in de late Lodewijk XIV-stijl zoals die door Daniel Marot in Holland was geïntroduceerd, zijn meer stucdekoraties aan Luraghi toe te schrijven, niet alleen in Den Haag, maar bijvoorbeeld ook in Leiden, waar hij zich nog vóór zijn vestiging in Den Haag aan de universiteit had laten inschrijven. Zo is

het stucwerk in het trappenhuis in het Leidse grachtenhuis Rapenburg 65, toen in het bezit van de reeds genoemde De la Court van der Voort, van zijn hand, terwijl bepaalde details, zowel kompositorisch als in de uitvoering, in gang en trappenhuis van Breestraat 18 (afb. 3) aanleiding geven ook dit stucwerk aan Luraghi toe te schrijven. Herhaal-

vooral in de krijgsraadkamer (afb. 5, 6) vervaardigde, is een typische representant van de volgende generatie, werkend in een luchtiger Lodewijk XV-stijl. Minder skulpturaal dan in de voorafgaande periode, bepaalt de decoratie zich dan vooral tot zwaarlijvige lijstwerk met rocaillemotieven en cartouches omspeeld door naturalistische, ijle

In de steden elders in het land zijn echter de rekeningen, die met name van de openbare gebouwen – wereldlijk en kerkelijk – soms nog bewaard zijn gebleven, het voornaamste houvast. Partikuliere opdrachten zijn, bij het ontbreken in vrijwel alle gevallen van een familiearchief, nog moeilijker te achterhalen. Vandaar dat de zeldzame gevallen waar-

Links: Giovanni Baptista Luraghi, ontwerptekening voor (onuitgevoerd) stucwerk voor het huis Schuylenburch, Lange Voorhout 8, Den Haag, partikuliere kollektie (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

Rechts: Stucwerk in de krijgsraadkamer in de Doelen, Gouda, detail van de middencartouche met krijgstrofeën, door Francesco Mazza, 1763/4.

delijk heeft Luraghi bij zijn opdrachten samengewerkt met Daniel Marot: op het Loo, in huis Schuylenburch, later ook in het niet meer bestaande Leidse Logement op het Buitenhof in Den Haag. Toch waren de beste Italiaanse stucadoors, waaronder Luraghi zeker mag worden gerekend, niet slechts uitvoerders van architect/ontwerpers als Marot; integendeel, in het huis Schuylenburch is het heel duidelijk dat Luraghi, naast Marot staande, zijn eigen ontwerpen kon leveren en uitvoeren (afb. 4). Wel mist men in zijn stuc-ontwerpen, waarin de hele vormenschat van de late Lodewijk XIV-stijl, met zijn in- en uitzwenkende band- en lijstwerk omkruld door acanthusbladeren en opvallende ruit- en rozetpatronen in de daardoor ontstane velden, is verwerkt, toch die kompositorische samenhang en het architectonische gevoel, die men in de eigenhandige ontwerpen van Marot wel aantreft. Over het algemeen is deze wat vrijere, minder konstruktief gedachte decoratieve stijl typerend voor de in eerste instantie als stucadoos getrainde Italiaanse kunstenaars, ook al hebben deze zich veelvuldig – en dit geldt bijvoorbeeld evenzeer voor Luraghi als voor zijn zwager Bollina – op de verwante terreinen van beeldhouwer en architect begeven. De opdracht uit Gouda aan Luraghi in 1719 toont voldoende hoe de faam van een dergelijke stucwerker ook buiten zijn woonplaats verspreid kon zijn en ook vanuit Rotterdam werd in dezelfde jaren Luraghi voor stucwerk in de Paradijkerk aangetrokken.

GOUDSE DOELEN

Kan Luraghi worden beschouwd als typerend voor de eerste generatie Italiaanse stucadoors werkzaam in de late Lodewijk XIV-stijl, de uit Lugano afkomstige Francesco Mazza die in 1763/4 bij de herbouw van de Goudse Doelen volgens het nog bewaarde bestek voor f 770 het nog grotendeels aanwezige stucwerk in gang, trappenhuis en

bloemguirlandes die zich bij uitstek lenen voor uitvoering in dit materiaal. Mazza was vanaf 1751 in Rotterdam als stucadoos gevestigd, waar hij onder andere voor de stad en de Lutherse kerk heeft gewerkt, terwijl hij mogelijk ook in verband kan worden gebracht met een enkele opdracht in Goes. Een familielid (broer?) Antoni Massa komt in dezelfde periode in Den Haag voor als stucadoos.

Deze twee voorbeelden naar aanleiding van de Goudse Doelen geven al aan hoe moeilijk het is nog bestaand stucwerk, dat eigenlijk nooit is gesigneerd, te relateren aan een bepaalde stucwerker. De mobiliteit van juist deze vaklieden die slechts zolang op een plaats bleven als er opdrachten waren en zeker in de kleinere steden niet genoeg klandizie troffen om zich blijvend te vestigen, maakt de stucwerkers tot zo'n ongrijpbare groep. Door dit reizende bestaan zijn zij ook vrijwel nergens lid geweest van een gilde. Alleen in Amsterdam, waar ik reeds wees op de afwijkende situatie ten opzichte van de rest van het land, moeten de stucadoors lid zijn geweest van het Sint Lucasgilde. Een Amsterdamse ordonnantie van 1700 spreekt echter nog alleen van een pleistergietersproef, dat wil zeggen van het *gieten* van een beeld van pleister (gips) en zegt dus nog niets over het uit de hand modelleren van het stuc of pleister, dat de Italiaanse stucadoors voornamelijk beoefenden. Jammer genoeg ontbreken ook de ledenlijsten van dit gilde uit de eerste helft van de 18de eeuw.

in een rekening ook in verband kan worden gebracht met stucwerk, dat de aanslag van de tussenliggende eeuwen bovendien heeft getrotseerd, zoals dat in de Goudse Doelen met het stucwerk van Francesco Mázza het geval is, voor het kunsthistorisch onderzoek van groot belang zijn, omdat zij als uitgangspunt kunnen dienen voor verdere, stilistische vergelijking.

De stad Gouda heeft zich overigens nog niet bij de beslissing van de Raad van State betreffende de Doelen neergelegd. Maar het is te hopen dat de verspreide detailkennis over de Italiaanse stucadoors en hun werk in de Nederlandse provincies, binnenkort eens zal leiden tot een meer samenvattende studie, die juist inzicht zal geven in het mobiele karakter van deze kundige vakmensen, die verantwoordelijk zijn geweest voor een zo beeldbepalend facet in de 18de eeuwse interieurs. Een dergelijke, meer integrale studie zal het belang van goed gedocumenteerde voorbeelden, zoals aanwezig in de Goudse Doelen, alleen maar onderstrepen.

C. Willemijn Fock

Gedeelte van het stucwerk in de krijgsraadkamer in de Doelen, Gouda, detail van de nu weggebroken schoorsteenbekronning met het Goudse wapen, door Francesco Mazza, 1763/4.

